

Садовський М. М.,
аспірант

Класичного приватного університету

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УНІВЕРСАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена загальнотеоретичному дослідженню універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення норм права. Визначається перелік основних універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення права, охарактеризовано сутність і природу запропонованих принципів та їхні особливості саме як принципів доктринального тлумачення.

Ключові слова: принципи, доктринальне тлумачення, універсальні (загальні) принципи, обґрунтованість, зрозумілість, повнота (усебічність).

Постановка проблеми. Доктринальне тлумачення права суттєво впливає як на правотворчу, так і на правореалізаційну практику. На сьогодні правотворчі та правозастосовні органи все більше враховують у своїй роботі результати доктринального тлумачення. У таких умовах юрист-практик як ніколи потребує якісних, ефективних рекомендацій учених-юристів, які, у свою чергу, мають ґрунтуватися на певних принципах.

Тема основних засад наукової інтерпретації права, незважаючи на її фундаментальний характер, є мало дослідженою в працях правознавців. І, хоча останніми роками, поза всяким сумнівом, спостерігається посилення інтересу до цих питань, що пов'язується із загальною тенденцією підвищення уваги до проблеми дії принципів у правовій сфері, тим не менше можна констатувати, що в Україні й дотепер відсутнє комплексне дослідження проблеми принципів доктринального тлумачення права. Усе це зумовлює необхідність загальнотеоретичного аналізу широкого кола питань щодо природи та змісту принципів доктринального тлумачення права.

Одним із критеріїв класифікації принципів доктринального тлумачення права є «сфера поширення». Під «сферою поширення» в цьому випадку варто розуміти розповсюдження принципів тлумачення права лише на окремі різновиди тлумачення права (офіційне або неофіційне) чи на будь-який вид тлумачення права без винятку. За цим критерієм усі принципи доктринального тлумачення права можна умовно поділити на загальні й спеціальні. Загальні принципи характерні для всіх видів тлумачення. Вони не відбивають специфіки доктринального тлумачення, проте, безумовно, ураховуються при його здійсненні. Також такі принципи можна назвати універсальними. Спеціальні принципи притаманні саме доктринальному тлумаченню. Вони доповнюють (уточнюють, конкретизують) загальні (універсальні) принципи, відображають специфіку доктринального тлумачення, дають змогу більш чітко, якісно, ефективно його розуміти й застосовувати.

Метою статті є загальнотеоретичне дослідження універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення норм права. Зазначена мета зумовила відповідну сукупність завдань: визначити перелік основних універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення права; охарактеризувати сутність і природу запропонованих принципів та їхні особливості як принципів саме доктринального тлумачення права.

Виклад основного матеріалу дослідження. До універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення права, на нашу думку, потрібно зарахувати такі.

Принцип законності можна вважати своєрідною загальною вимогою, що коректує практичне здійснення інших принципів. Адже під час пізнавальної та роз'яснювальної діяльності принцип законності поєднує багато інших принципів, що використовуються інтерпретатором. Важливе значення принципу законності при здійсненні доктринального тлумачення полягає в тому, що він містить вимогу орієнтації тлумачення на суворе й неухильне виконання норм права, неприпустимості свавільного перекручування інтерпретатором їхнього дійсного змісту. Разом із тим ми погоджуємося із С.В. Прийма в тому, що «принцип законності не слід ототожнювати з принципом верховенства права, оскільки законність зосереджується лише на формальному аспекті останнього – відповідності дій законів» [1, с. 20].

Принцип справедливості більшість авторів визначають лише як правило, яке передбачає, що результати тлумачення не мають однобічно обмежувати законні інтереси суб'єктів права [2, с. 116]. Проте справедливість – це моральна та політико-правова категорія, основою якої є ідея добра, а її зміст визначається моральними вимогами, які формулює суспільство в конкретних історичних умовах. Тому принцип справедливості доктринального тлумачення, на нашу думку, має розглядатися саме в такому широкому значенні. Доктринальне тлумачення повинно спиратися на загально соціальні вимоги справедливості конкретного історичного періоду, ураховувати особливості кожного конкретного випадку й кожної конкретної людини.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський) – фундаментальна ідея любові до людей, поваги до людської гідності, піклування про благо людей. Відповідно, *принцип гуманізму* доктринального тлумачення права означає орієнтацію інтерпретатора на дотримання прав і законних інтересів особистості, визнання людини найвищою цінністю. Важливість принципу гуманізму підкреслює те, що головним адресатом доктринального тлумачення є людина (юристи, державні службовці, пересічні громадяни тощо). Крім того, основним творцем (автором) доктринального тлумачення також є людина (юрист-науковець) або колектив людей. Принцип гуманізму відображено в усіх галузях права України, завдяки чому при доктринальному тлумаченні галузевих норм розкривається його загальноправове значення.

Принцип повноти (усебічності) тлумачення норм права означає здійснення інтерпретації за допомогою всієї системи технічних засобів пізнання змісту правової норми. Тому при здійсненні доктринального тлумачення норми права необхідно дослідити всі форми її зовнішнього вираження та вияву – мову, логіку побудови, місце в системі права, особливості й мету її прийняття, функціонування в системі інших факторів тощо.

Отже можна погодитися із К.В. Шундіковим у тому, що норма права потребує використання всіх способів тлумачення, які в такому контексті є, по-перше, елементами технічного арсеналу інтерпретатора; по-друге, засобами додаткового підтвердження правильності отриманого результату тлумачення [3, с. 20]. Отже, системне та комплексне використання всіх прийомів і способів доктринального тлумачення права зумовлено вимогами аргументованого та обґрунтованого результату такої інтерпретації, дає змогу забезпечити максимальну точність і зрозумілість змісту норми, що тлумачиться.

Принцип зрозумілості результатів тлумачення розглядається С.В. Приймою як «засада, що відображає якість роз'яснення і визначається як вимога виключення суперечностей і різних тлумачень і тих самих нормативних положень, а також установлення однозначного розуміння сенсу інтерпретованої норми та чіткого визначення способу поведінки її адресата» [1, с. 12]. Ураховуючи цілі й завдання доктринального тлумачення норм права, високу наукову підготовку інтерпретатора, прийоми та способи, які використовуються під час тлумачення, можна зарахувати принцип зрозумілості до принципів доктринального тлумачення. Як справедливо зазначає Г.М. Надежин, принцип зрозумілості доктринального тлумачення права (сам автор називає його «принцип ясності» – М. С.) передбачає систематизацію й викладення знань про зміст права у зрозумілих, лаконічних формулюваннях, які надають можливість усвідомити і практично розібратися у значенні й важливості норми права, що інтерпретується [4, с. 93].

Принцип обґрунтованості тлумачення права вимагає, щоб ті висновки, яких доходить інтерпретатор, установлюючи зміст норми права, ґрунтувалися не лише на його інтуїції. Вони мають спиратися на наявний досвід тлумачення права та визнані юридичною наукою прийоми, засоби, способи інтерпретації правових норм. Відповідно, принцип обґрунтованості доктринального тлумачення права передбачає, що висновки суб'єкта наукової інтерпретації повинні бути аргументовані науково-теоретичними фактами. Тобто, суб'єкт доктринального тлумачення на підтвердження своїх роз'яснень має навести належні аргументи, що ґрунтуються на наукових правилах тлумачення.

Разом із тим варто мати на увазі, що знання про норми права, отримані під час їх тлумачення, є лише ймовірними знаннями. Тому не може бути повної гарантії в тому, що конкретна норма права тлумачиться правильно. Проте цього треба прагнути. Причому ступінь наближення до істини в процесі доктринального тлумачення права безпосередньо залежить від рівня знань інтерпретатора в галузі права загалом і теорії тлумачення права зокрема, володіння ним навичок використання цих знань на практиці. Тобто, істинність або, навпаки, хибність судження про певну норму права може бути підтверджена або спростована лише у процесі її практичного використання. Отже, головним критерієм обґрунтованості доктринального тлумачення права в кінцевому підсумку є практика.

Так, наприклад, Верховний Суд України в Постанові від 01.07.2015 р. при розгляді справи № 6-703цс15 висловив правову позицію щодо того, яке рішення профспілкового комітету в наданні згоди на розірвання трудового договору потрібно вважати обґрунтованим. Законодавство не розкриває зміст поняття «обґрунтованість» і «необґрунтованість» рішення, отже, обґрунтованість повинна оцінюватися судом, виходячи із загальних принципів права й засад цивільного судочинства та лексичного значення (тлумачення) самого слова «обґрунтований», яке означає «бути достатньо, добре аргументованим,

підтвердженим науково, переконливими доказами, доведеним фактами» [5].

Варто зазначити, що поняття «принцип обґрунтованості тлумачення» не є загальноживимим. Так, російський дослідник В.М. Карташов виділяє так званий «принцип бездоганності» тлумачення. Спираючись на Дигести Юстиніана, автор підкреслює, що «те тлумачення потрібно прийняти, яке є бездоганим» (*ea est accipienda interpretatio, quae vitio caret*) і розкриває сутність цього принципу так: по-перше, «незвичайне та неоднозначне тлумачення не схвалюється» (*curiosa es cuptiosa interpretatio in lege reprobatur*); по-друге, «кожне тлумачення має бути таким, якщо це можливо, щоб усі суперечності були виключені» (*omnis mterpretatio si fieri potest ita fienda est in instrumentis, ut omnes con-trarietates amovenatur*); по-третє, «двозначні вирази мають тлумачитися так, щоб уникнути незручності й безглуздості» (*interpretatio talis in ambiguis semper fienda es ut evitetur inconveniens et absurdum*) [6, с. 25]; по-четверте, тлумачення має бути однозначним, тобто в ньому не має міститися «нічого, що могло б дати підстави для сумнівів» [7, с. 70–76].

Проте, на нашу думку, запропонований В.М. Карташовим «принцип бездоганності тлумачення» є за своєю сутністю відображенням принципу обґрунтованості тлумачення права. Адже, як визначається в юридичній літературі, принцип обґрунтованості реалізується через низку вимог, а саме: будь-яке рішення щодо того чи іншого варіанта тлумачення потрібно аргументувати; усі недоведені факти не повинні братися до уваги; аргументи й докази мають бути повними, переконливими й узгодженими [1, с. 12]. Як бачимо, сучасні вимоги принципу обґрунтованості тлумачення майже повністю відповідають «принципу бездоганності» римських юристів минулого.

Проблема одноманітності застосування права громадянами, посадовими особами, іншими компетентними суб'єктами права, що вступають у правовідносини, завжди цікавила науковців. Саме тому деякі вчені виділяють «принцип ідентичності (однаковості)» тлумачення. Так, вітчизняна дослідниця С.З. Опопяк зазначає, що принцип однаковості тлумачення – це однакове розуміння змісту норми права всіма суб'єктами правозастосовної діяльності. Для досягнення однаковості тлумачення, уважає авторка, потрібно закріпити на законодавчому рівні пріоритетність офіційного тлумачення, що надається компетентним органом. Відсутність єдиного розуміння норм права призводить до підриву авторитету держави та послабляє загальний рівень законності. Це також позбавить суб'єктивізму при тлумаченні. Зміст норми повинен бути один і долати колізії [8, с. 21], робить висновок дослідниця.

Загалом із думкою С.З. Опопяк можна погодитися. Справді, теоретично інтерпретація права може бути одноманітною (ідентичною), якщо всі суб'єкти тлумачення (інтерпретатори) будуть спиратися на одні й ті самі аргументи. Наслідком такого тлумачення стане одноманітне розуміння права, що тлумачиться. Разом із тим це не означає, що процеси проведення наукового пошуку в усіх суб'єктах тлумачення мають бути повністю ідентичними (тотожними). Важливо, щоб будь-які аргументи на користь того чи іншого розуміння норми права не ігнорувалися, а іншим аргументам не надавалося вирішального значення. Тому, на нашу думку, можна погодитися із Г.М. Надежиним у тому, що, ураховуючи особливості наукового пізнання, зарахування принципу однаковості (ідентичності) до доктринального тлумачення норм права є досить сумнівним [4, с. 95].

Зазначений перелік загальних (універсальних) принципів доктринального тлумачення права, звичайно, не є вичерпним. У юридичній науці виділяють також *принцип оперативності* (право має інтерпретуватися своєчасно); *принцип рівності* (Л.В. Соцуро використовує термін «принцип демократизму» [9, с. 20–21]) (забезпечення всім рівних можливостей при інтерпретації права); *принцип формалізованості* (результати тлумачення (у тому числі доктринального) мають письмову або усну форму вираження, тобто формалізуються [10, с. 33–34]); *принцип пропорційності* (спрямований на пошук такого варіанта тлумачення, за якого в нормі був би дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи й цілями, на досягнення яких спрямована ця норма [1, с. 11]); *принцип телеологічності (цілеспрямованості)* (досягнення основної мети тлумачення правових норм – правильного розуміння та застосування правових норм [11, с. 97]); *принцип систематичності* (з'ясування змісту правової норми і змісту правових вимог у їхньому взаємному зв'язку, виходячи зі значення в конкретному нормативно-правовому акті, інституті права, галузі права та системі права загалом [8, с. 23]); *принцип конкретизації* (інтерпретаційна діяльність є посередником між узагальненою абстрактною нормою й певною життєвою ситуацією, у якій ця норма реалізується, тобто конкретизація є особливим підґрунтям, за допомогою якого абстрактна норма стає конкретною, відповідно, більш точним і зрозумілим стає її зміст у результаті тлумачення [9, с. 29]) тощо.

Висновки. До основних універсальних (загальних) принципів доктринального тлумачення права варто зарахувати такі: законності, справедливості, гуманізму, повноти (усебічності), зрозумілості, обґрунтованості, оперативності, рівності, формалізованості, пропорційності, телеологічності (цілеспрямованості), систематичності, конкретизації тощо. Підкреслюємо, що принципи доктринального тлумачення становлять систему своєрідних передумов пізнавального та роз'яснювального процесів, а тому жодний їхній перелік не може вважатися вичерпним.

Література:

1. Прийма С.В. Принципи тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.В. Прийма. – Х., 2011. – 19 с.
2. Лукашук И.И. Современное право международных договоров / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – Т. 1 : Заключение международных договоров. – 2004. – 672 с.
3. Шундилов К.В. Цели и средства в праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / К.В. Шундилов. – Саратов, 1999. – 22 с.

4. Надежин Г.Н. Доктринальное толкование норм права : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г.Н. Надежин. – Нижний Новгород, 2005. – 218 с.
5. Постанова Верховного Суду України від 01.07.2015 р. № 6-703цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/8299BF78B33C8527C2257E7D0025E4F0>.
6. Дигесты Юстиниана / отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2006. – Т. VIII : Статьи и указатели. – 2006. – 677 с.
7. Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества / В.Н. Карташов. – Ярославль, 1998. – Ч. 4 : Интерпретационная юридическая практика. – 1998. – 126 с.
8. Опотяк С.З. Основні принципи тлумачення норм права / С.З. Опотяк // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія «Юридична». – Вип. 1. – 2010. – С. 19–24.
9. Соцуро Л.В. Неофициальное толкование норм российского права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л.В. Соцуро. – М., 1998. – 41 с.
10. Ващенко Ю.С. Филологическое толкование норм права и государства : дисс. ... канд. юрид. наук / Ю.С. Ващенко. – Тольятти, 2003. – 182 с.
11. Klabbbers J. An introduction to International institutional law / J. Klabbbers // Cambridge University press. – New York, 2006. – P. 96–100.

Садовский М. М. Общая характеристика универсальных принципов доктринального толкования права

Аннотация. Статья посвящена общетеоретическому исследованию универсальных (общих) принципов доктринального толкования норм права. Определяется перечень основных универсальных (общих) принципов доктринального толкования права, характеризуются сущность и природа предложенных принципов, их особенности именован как принципы доктринального толкования.

Ключевые слова: принципы, доктринальное толкование, универсальные (общие) принципы, обоснованность, понятность, полнота (всесторонность).

Sadovskiy M. Abstract article general characteristics of the universal principles of doctrinal interpretation of law

Summary. The article is devoted to the general theoretical study of the universal (common) principles of doctrinal interpretation of the law. In the article the list of basic universal (common) principles of doctrinal interpretation of the law, is characterized by the spirit and nature of the proposed principles, their characteristics exactly how the principles of doctrinal interpretation.

Key words: principles, doctrinal interpretation, universal (common) principles, validity, clarity, completeness (comprehensiveness).